КИЇВСКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

ЧЕРНІГОВЕЦЬ ТЕТЯНА ІВАНІВНА

УДК 379. 8 (477.8)

ФОРМУВАННЯ ДОЗВІЛЛЄВОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ДИТЯЧОГО ФОЛЬКЛОРУ

(на матеріалі Західного Полісся України)

13.00.06 – теорія, методика і організація культурно – просвітньої діяльності

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Київ - 2002

Дисертацією є рукопис.
Робота виконана у Київському національному університеті культури і мистецтв, Міністерства культури і мистецтв України, м. Київ.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
Кірсанов Володимир Володимирович,
Київський національний університет культури і мистецтв, завідувач кафедри прикладної культурології.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Рудницька Оксана Петрівна,
Інститут професійної освіти АПН України; завідувач відділу мистецької освіти.

кандидат педагогічних наук, доцент
Вербець Владислав Володимирович,
Національний університет "Острозька академія",
доцент кафедри психолого-педагогічних дисциплін.

Провідна установа: Інститут проблем виховання АПН України, лабораторія діяльності позашкільних закладів, Міністерство освіти і науки України, м.Київ.

Захист відбудеться «26» червня 2002 р. о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.807.02 у Київському національному університеті культури і мистецтв (01133, м. Київ, вул. Щорса,36, ауд. 209).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського національного університету культури і мистецтв (01133, м. Київ, вул. Щорса, 36)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження обумовлена трьома стратегічними цілями, що стоять перед педагогікою дозвілля і прикладною культурологією:

- відродження і розвиток національної культури, збереження етнічної специфіки регіонів, забезпечення функціонування культурних традицій в сучасній цивілізаційній культурі;
- успадкування ігрової культури України і дитячих фольклорних традицій як основи національного виховання дітей в умовах дозвілля;
- обгрунтування і розробка нових технологій організації дитячого дозвілля як сфери соціалізації, що сприяє всебічному розвитку і прилученню дітей до духовних і культурних цінностей народу.

Сучасна соціально-культурна практика в Україні характеризується трансформаційними процесами, орієнтованими на відродження, збереження і розвиток національної культури, народної педагогіки та фольклорно-ігрових традицій. Важливою сферою їх функціонування є дозвілля. Використання в його ідейно-змістовій основі народних свят, обрядів, традиційних ігор і фольклору сприяє збагаченню дозвіллєвої сфери духовними, гуманістичними, естетичними та морально-етичними елементами. Вони забезпечують реалізацію виховних завдань, сприяють розвитку творчого, інтелектуального і фізичного потенціалу особистості, формуванню її як суб'єкта національної культури.

Дитячому фольклору належить важливе місце в практичному розв'язанні багатьох проблем, пов'язаних з організацією вільного часу та формуванням дитячої дозвіллєвої культури. Він є "природним" дозвіллєвим матеріалом, що з успіхом може бути використаний у виховній та культурно-дозвіллєвій діяльності з молодшими школярами в умовах соціального та геокультурного середовища певного регіону. Регіональний підхід в педагогіці дозвілля передбачає врахування культурних, побутових, географічних, етнопсихологічних чинників, його організацію на святково-обрядових та ігрових традиціях, забезпечує механізми їх збереження і розвитку. Дане дослідження здійснювалось на матеріалі самобутнього етнічного регіону України – Західного Полісся, що характеризується більшою, порівняно з урбанізованими центрами, збереженістю традиційних форм культури і фольклору (В.Давидюк, Р. Кирчів, С. Павлюк).

У соціально-культурній практиці регіону приділяється певна увага організації пізнавальної, художньо-творчої, розважально-ігрової та фізично-оздоровчої діяльності молодших школярів засобами традиційної культури. Однак, фольклорно-етнографічні дослідження показали, що в ній побутує лише ігровий та обрядовий фольклор, а поетичні, епічні,

танцювальні, музичні, пісенні та сміхові жанри можна вважати втраченими. При цьому порушені природні механізми трансмісії дитячого фольклору.

Вільний час більшості дітей молодшого шкільного віку заповнений педагогічно не організованими формами дозвілля (переважно вуличними з обмеженим ігровим репертуаром та екранними домашніми, що пропагують іноземний стиль життя і відповідну систему цінностей). Ситуація ускладнюється скороченням мережі соціально-культурних закладів, невідповідністю їх матеріальної бази сучасним вимогам, комерціалізацією дозвіллєвих послуг. Ці фактори обмежують впровадження інноваційних проектів у сферу дозвілля молодших школярів, актуалізують пошуки шляхів функціонування фольклору в сучасній дитячій субкультурі.

Означена проблема має певні традиції дослідження. Розроблено теоретико-методологічні основи соціалізації особистості у сфері дозвілля (М.А. Аріарський, І.В. Бестужев-Лада, С.М. Іконнікова, В.М Піча, М.М. Поплавський, О.В. Сасихов, Б.А. Титов), проаналізовано психологічні аспекти особистісної регуляції вільного часу як життєвої цінності (К.А. Абульханова-Славська), психолого-педагогічні засади дозвілля молодших школярів (В.П. Ручкіна, А.Г. Хрипкова), охарактеризовано його специфіку (Н.Б. Путіловська, Т.І. Сущенко, С.А. Шмаков), висвітлено особливості ігрової та художньо-творчої діяльності дітей (Л.С. Виготський, В.М. Григор'єв, Д.Б. Ельконін, Ю.М. Перенчук, О.П. Рудницька, С.Ф. Русова, А.С. Співаковська), видовищно-ігрових форм традиційної культури (Ю.Б. Дворкін, А.А. Конович, Л.М. Івлєва), сценарно-режисерські основи організації дитячого художньо-ігрового дозвілля (Д.М. Генкін, О.І Марков, С.В. Образцов, І.Г. Шароєв), специфіку виховання дітей на основі національної культури (Т.Д. Дем'янюк, В.П. Коротєєва, Н.М. Чернуха, П.М. Щербань), розглянуто деякі аспекти організації культурно-дозвіллєвої діяльності дітей шкільного віку на основі народних звичаїв і фольклору (О.І. Жорнова, Н.М. Соломко, В.О. Стрельчук, З.Е. Файчак, Е.М. Цибуля, Л.В. Шемет), використання фольклору в художньо-масовій роботі закладів культури (С.В. Кравченко, Л.М. Лазарєва).

Джерельною базою дослідження є матеріали Етнографічно-Статистичної експедиції в Західно-Руський край, очолюваної П.П. Чубинським, Товариства дослідників Волині, М.І. Теодоровича, В.К. Бондарчика, Р.Ф. Кирчіва, С.П.Павлюка; матеріали по дитячому фольклору регіону (В.Ф. Давидюк, С.І.Кітова, В.П.Ковальчук, Ф.М. Колесса, О.Ф. Ошуркевич, В.Т.Скуратівський, С.І. Шевчук).

Теоретико-методологічні засади виховання дітей на національних традиціях обгрунтовано у дослідженнях з етнографії дитинства (Ю.П. Азаров, М. Гудмен, Н.Заглада, І.С. Кон, М. Мід, М.В. Осоріна), народної

педагогіки (О.В. Духнович, М.Г. Стельмахович, Є.І. Сявавко, К.Д. Ушинський), проблематики збереження культурних і фольклорно-ігрових традицій (В.П.Анікін, С.Й.Грица, В.Є. Гусєв, Е.С. Маркарян, М.А. Мухлинін, М.Ю. Русін).

Разом з тим, специфіка формування дозвіллєвої культури молодших школярів на основі дитячого фольклору в етнорегіональному аспекті досі не стала предметом комплексного дослідження. Не аналізувались особливості функціонування дитячого фольклору і традицій, відсутні обгрунтування педагогічних умов формування дозвіллєвої культури молодших школярів засобами дитячого фольклору, відповідна педагогічна методика.

Зв'язок роботи з науковими програмами і темами. Дисертаційна робота виконана в руслі Національної програми "Діти України" (Указ Президента України № 63 від 24. 01. 1996р.), Концепції виховання дітей та молоді у національній освіті (Постанова колегії Міністерства освіти України № 2/4-8 від 28.02.1996), Концепції позашкільної освіти та виховання (Постанова колегії Міністерства освіти України № 16/3-8 від 25.12.1996 р.), комплексної теми інституту мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету "Етнокультура Волинського Полісся і чорнобильська трагедія" (затверджена Вченою радою Рівненського державного гуманітарного університету, протокол № 2 від 24. 09. 1999р.), наукової теми кафедри прикладної культурології Київського національного університету культури і мистецтв "Інноваційні педагогічні та рекреаційні технології в галузі дозвілля" (протокол № 1 від 28. 08. 1999р)."

Тема дисертації затверджена Вченою радою Київського державного інституту культури (протокол № 4 від 25. 04. 1997р.), уточнена Головною вченою радою Київського національного університету культури і мистецтв (протокол № 6 від 30.06. 2000 р.) та Радою з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології в Україні АПН України (протокол № 1 від 29. 01. 2002 р.).

Мета дослідження полягає в теоретичному обгрунтуванні та експериментальній апробації методики формування дозвіллєвої культури молодших школярів засобами дитячого фольклору (на матеріалі Західного Полісся України).

Поставлена мета обумовила такі **завдання дослідження**:

- проаналізувати наукові джерела в межах означеної проблеми, узагальнити теоретичні засади формування дозвіллєвої культури молодших школярів засобами дитячого фольклору;
- уточнити категоріальний апарат дослідження, дати змістовну характеристику дитячої дозвіллєвої культури;

- вивчити стан організації культурно-дозвіллєвої діяльності молодших школярів в Західному Поліссі;
- дослідити дитячий фольклор регіону, проаналізувати особливості його функціонування в дитячому дозвіллі;
- обґрунтувати педагогічні умови формування дозвіллєвої культури молодших школярів засобами дитячого фольклору в етнорегіональному аспекті;
- розробити та експериментально випробувати методику формування дозвіллєвої культури молодших школярів засобами дитячого фольклору.

Об'єкт дослідження – культурно-дозвіллєва діяльність дітей молодшого шкільного віку Західного Полісся України.

Предмет дослідження – процес формування дозвіллєвої культури молодших школярів Західного Полісся засобами дитячого фольклору.

Методи дослідження. Відповідно до поставлених завдань в роботі здійснено аналіз науково-теоретичної та методичної літератури, соціально-культурної практики досліджуваного регіону, контент-аналіз сценаріїв і проведених дитячих дозвіллєвих заходів, дескриптивний (описовий) і компаративний (порівняльний) аналіз польових фольклорно-етнографічних матеріалів з описами автентичних форм дитячого дозвілля Західного Полісся. Апробація методики формування дозвіллєвої культури молодших школярів засобами дитячого фольклору була проведена за допомогою констатуючого і формуючого експериментів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що автором вперше:

- проаналізовано наукову і методичну літературу з означеної проблеми, обґрунтовано теоретичні засади формування дозвіллєвої культури молодших школярів засобами дитячого фольклору в етнорегіональному аспекті;
- визначено основні етапи дитячого фольклорно-ігрового дозвілля Західного Полісся в історичній ретроспективі;
- уточнено поняття "дитяча дозвіллєва культура", "дозвіллєва культура особистості"; введено в науковий обіг поняття "дозвіллєвий фольклоризм";
- обґрунтовано змістову характеристику дозвіллєвої культури особистості;
- розроблено та апробовано програму "Традиційне дозвілля" для вивчення дитячих дозвіллєвих традицій і фольклору Західного Полісся України;
- виявлено особливості функціонування дитячого фольклору в системі дозвілля молодших школярів Західного Полісся;

- обгрунтовано педагогічні умови формування дозвіллєвої культури молодших школярів засобами дитячого фольклору;
- розроблено та експериментально перевірено методику формування дозвіллєвої культури молодших школярів засобами дитячого фольклору в етнорегіональному аспекті;
- запропоновано педагогічну технологію розробки і впровадження дитячих дозвіллєвих фольклорно-ігрових програм;
- в науковий обіг введено автентичний фольклорно-етнографічний матеріал, зібраний автором під час польових експедицій.

Практичне значення дослідження полягає у розробці програми і методики формування дозвіллєвої культури молодших школярів засобами дитячого фольклору (на матеріалі Західного Полісся України). На базі цієї методики розроблено п'ятнадцять дозвіллєвих проектів на регіональному фольклорному матеріалі, використаних у культурно-дозвіллєвих, позашкільних і навчальних закладах (Будинках школярів, центрах естетичного виховання дітей і молоді, Будинках культури, парках, школах, літніх оздоровчих таборах). Результати дослідження впроваджено у практику діяльності Камінь-Каширського районного будинку школярів Волинської обл. (Акт впровадження № 26 від 20. 09. 2001 р.), Рівненського обласного центру народної творчості (Акт впровадження № 52 від 24. 07. 2001 р.), шкіл регіону (довідка про впровадження № 45 від 12. 11. 2001 р.), Рівненського державного гуманітарного університету (акт про впровадження № 127-а від 20. 10. 2001 р.). Започатковано проведення Міжнародного фестивалю дитячого фольклору "Котилася торба" в м. Кузнецовську Рівненської області (2002р.).

Матеріали дослідження використовуються в навчальному процесі на художньо-педагогічному та музично-педагогічному факультетах Рівненського державного гуманітарного університету (дисципліна "Дозвіллєзнавство", спецкурс "Дитячий фольклор"), у Київському національному університеті культури і мистецтв, у системі підвищення кваліфікації педагогів дитячого дозвілля та вчителів молодших класів.

На основі програми "Традиційне дозвілля" досліджувались дитячі традиції та фольклор Західного Полісся лабораторією Поліссязнавства (в рамках історико-культурологічної експедиції Міністерства з надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків чорнобильської катастрофи), кафедрами культурології та музичного фольклору Рівненського державного гуманітарного університету, Рівненським обласним краєзнавчим товариством і відділенням Малої академії наук (секція етнографії та фольклористики).

Апробація результатів дисертації здійснювалася шляхом доповідей на наукових конференціях: міжнародних – "Проблеми збереження

різдвяно-новорічного фольклору" (Рівне, 1995), "Миротворча діяльність школи і вузу" (Рівне, 1997), "Історичне минуле Волині: Олександр Цинкаловський і Волинь" (Луцьк, 1998), міжвузівських – "Національне виховання: формування світогляду і духовності у студентської молоді"(Рівне, 1996), "Діячі науки і культури рідного краю" (Рівне, 1994), щорічних наукових конференціях Рівненського державного гуманітарного університету (1999-2002 рр.), засіданнях кафедри прикладної культурології Київського національного університету культури і мистецтв (1998 – 2001 рр.)

Публікації. Основні положення і висновки дисертації знайшли відображення в десяти одноосібних публікаціях автора.

Структура дисертації підпорядкована меті та завданням дослідження, що детермінують логіку розробки теми і складається із вступу, двох розділів, висновків, списка використаних джерел, додатків. Загальний обсяг основного тексту роботи складає 175 сторінок. Робота містить 24 таблиці, 1 гістограму (15 сторінок). Список використаних джерел включає 252 найменування, 10 із них – іноземними мовами, 8 додатків складають 20 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обгрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження, розкрито його наукову новизну і практичне значення, відображено апробацію.

У першому розділі "Теоретичні засади формування дитячої дозвіллєвої культури" здійснено теоретичний аналіз досліджуваної проблеми з філософських, історичних, культурологічних, психолого-педагогічних та фольклорно-етнографічних позицій; обгрунтовано її категоріальний аппарат. Висвітлено теоретичні положення, важливі для розробки методики формування дозвіллєвої культури молодших школярів засобами дитячого фольклору.

Відзначено як суттєве для даного дослідження положення про дозвілля як особливу сферу соціалізації дітей, у якій природно реалізуються їхні інтереси і потреби, особистісні і соціальні амплуа, розвивається активність, творча ініціатива, здійснюється пошук нових ціннісних орієнтирів шляхом вільного вибору видів діяльності (Т.І. Сущенко, Б.А. Титов, С.М. Шмаков).

Уточнено поняття "дитяча дозвіллєва культура", "дозвіллєва культура особистості". Виходячи з того, що культура суспільства являє собою складну багатогранну систему, складовими якої є мова, мистецтво, наука, політика, релігія, традиції, звичаї, ідеологія, під дитячою дозвіллєвою культурою розуміється стан і рівень організації дозвілля дітей в

суспільстві на певному етапі його розвитку. Дитяча дозвіллєва культура втілює національні, етнорегіональні, сімейні та дитячі традиції (духовні, святкові, художні, ігрові), відтворює світосприйняття дитини, сприячи реалізації різноманітних потреб особистості (пізнавальних, комунікативних, творчих, естетичних, розважальних, гедоністичних). Дозвіллєва культура особистості являє собою певну інтегративну якість, що виявляється на індивідуальному рівні організації вільного часу, реалізується через систему установок, знань, цінностей, емоцій у різноманітних видах дозвіллєвої діяльності (грі, художній і технічній творчості, спорті, спілкуванні).

Введено поняття "дозвіллєвий фольклоризм", засноване на понятті "фольклоризм" (В.Є Гусєв) та "фольклоризм святкової культури" (Л.М. Лазарєва), яке трактується як соціально-детермінований процес адаптації, репродукції і трансформації фольклору в сучасних умовах використання, відмінних від тих, у яких розвивався і побутував традиційний фольклор. У контексті нашої теми виокремлено такі аспекти дозвіллєвого фольклоризму: ідеологічний, художній, педагогічний та розважальний. Вони торкаються функціональної основи дитячого фольклору у виховній та культурно-дозвіллєвій сферах.

Розглянуто джерела формування (трудова діяльність населення, соціальна організація його життя, побут, психологія, духовна культура, географічне середовище) та основні етапи розвитку системи дитячого дозвілля в Україні і Поліському регіоні (дохристиянський, доби Київської Русі, козацьких часів, періоду національно – культурного піднесення, XX ст.). Відзначено, що провідним компонентом дитячої субкультури традиційно виступав фольклор (М. Гудмен). Це сукупність творів, що побутували у репертуарі дітей віком до 12 років (Г. Виноградов, М. Осоріна) і заповнювали їх дозвілля у будні і свята, складали зміст корелятивних (праця – відпочинок) і комунікативних форм діяльності, розваг, святково-обрядових дійств.

Доказано, що історично в Західному Поліссі в дитячому дозвіллі побутувало близько двадцяти жанрів фольклору, які складали його організаційно-функціональну систему, були своєрідними "дитячими клубами" (В. Скуратівський), виступали водночас як засоби, методи, форми: ігри, лічилки, вірші, загадки, скоромовки, небилиці, казки, страшилки, перекази, пародії, пісні (побутові, обрядові), танці, музикування, заклички, дражнилки, мирилки, звуконаслідування, сюжетні забави. Ці фольклорні жанри характеризуються грайливістю, розважальністю, пізнавальністю, комунікативністю, естетичністю, емоційністю, їм властива морально-етична основа і позитивна енергетика. Вони засвоювались дітьми в процесі спільної діяльності в різновікових

групах, забезпечуючи змістовний відпочинок і безперевність фольклорної традиції.

Протягом останнього десятиліття зросла кількість форм дитячого дозвілля, що базуються на традиційній культурі і дитячому фольклорі: свята, фестивалі, конкурси, ігрові програми, фольклорні колективи, етнографічні гуртки та любительські обєднання. Проте проблемним залишається питання педагогічно організованого дозвілля дітей регіону (84,4%). Вони охоплені лише масовими дозвіллєвими заходами, значна частина яких проводиться у школах (84,1%), у клубних закладах лише 6,9%,у Будинках школярів – 6,6%. Свій вільний час значна кількість дітей проводить у вуличних розвагах, що відзначаються обмеженим фольклорно-ігровим репертуаром. Це є результатом недостатнього знання ними власного фольклору (середній показник 29,8%) та його дозвіллєвих властивостей. Обізнаність з іграми складає: високий рівень - 4,6%, середній – 24%, низький – 71,4%.

На основі контент-аналізу 448 сценаріїв і 120 дозвіллєвих заходів визначено тематично-змістовну спрямованість художньо-масової роботи. В ній домінують інсценізовані форми свят і обрядових дійств (47,6%). Художньо-просвітні та інформаційно-просвітні заходи складають 22,4%, а на розважально-ігрові, що є найбільш притаманними природі дитячого дозвілля – 20,6%. Національний дитячий фольклор використовується фрагментарно і лише в кожному третьому сценарії та дозвіллєвому заході, поліський – в кожному восьмому.

Таким, чином, у ході констатуючого дослідження доведено, що в соціально-культурній практиці не повною мірою забезпечуються дозвіллєві потреби молодших школярів; низькою є їх обізнаність із фольклорним матеріалом; самоорганізовані дозвіллєві форми відзначаються одноманітністю і обмеженістю репертуару; майже відсутнє методичне забезпечення організації дитячого дозвілля на фольклорній основі, недостатнньою є компетентність педагогів дитячого дозвілля (знання дитячого фольклору, методики підготовки та проведення дозвіллєвих заходів і природи дозвіллєвого фольклоризму).

Зроблено висновок про необхідність обгрунтування педагогічних умов і розробки спеціальної методики формування дозвіллєвої культури молодших школярів Західного Полісся на основі дитячого фольклору, які б дали змогу удосконалити процес організації дитячого дозвілля та забезпечити стійке функціонування в ньому фольклорно-ігрових традицій.

У **другому розділі "Педагогічне керівництво процесом формування дозвіллєвої культури молодших школярів засобами дитячого фольклору"** розкриваються педагогічні умови, зміст авторської

програми, методика її реалізації та результативність формування дозвіллєвої культури молодших школярів.

Педагогічними умовами формування дозвіллєвої культури молодших школярів за допомогою дитячого фольклору є: орієнтація педагогів дозвілля на використання регіонального дитячого фольклору в організації дозвілля молодших школярів; створення фольклорно-ігрового середовища з метою забезпечення природних механізмів передачі фольклору; добровільний вибір молодшими школярами видів фольклорно-ігрового дозвілля, його відповідність їх інтересам і потребам; творчий характер та пріоритетність ігрової діяльності, інтеграція педагогічної організації та самоорганізації в дитячому дозвіллі; забезпечення поліфункціональності ролей, виконуваних дитиною, координація діяльності позашкільних закладів у сфері управління виховним процесом в умовах дозвілля; підвищення компетентності педагогів-організаторів в питаннях дитячого фольклору і методики його використання в організації культурно-дозвіллєвої діяльності.

На основі річного святкового і фольклорного календарів розроблена педагогічна програма, що включає тридцять пізнавально-ігрових практикумів та пятнадцять дозвіллєвих заходів, об'єднаних у цикли, за місяцями та порами року. Їх розробка здійснювалась на основі технології проектування поліфункціональних культурно-дозвіллєвих програм (В.В.Кірсанов) і моделювання об'єкта із заданими властивостями (Д.Б. Дондурей).

В роботі розмежовуються поняття "проектування" і "сценарій", які часто ототожнюються в процесі розробки і організації культурно-дозвіллєвих заходів. Проектування включає комплексну діагностику різноманітних сторін функціонування об'єкта (форми дитячого дозвілля), винайдення його нової моделі чи модернізацію традиційної, дозволяє утримати в задумі природні цінності дитячого фольклору, забезпечити можливість його реалізації в дозвіллєвій діяльності та "живучість" у дитячому середовищі.

Найефективнішими виявились модифіковані до сучасних умов функціонування аналоги форм дозвілля минулих часів (І.В. Бестужев-Лада). У процесі проектування увага зосереджувалась на трьох аспектах використання автентичного фольклору: створення на його основі нових форм дозвілля, модернізація та репродукування традиційних в сучасних умовах. Сценарій є складовою проектування і пов'язаний з літературною розробкою змісту дозвіллєвого заходу та його педагогічної програми.

В дисертації обгрунтовується підхід до фольклорно-ігрових форм як художньо-педагогічних дійств у межах видовищних мистецтв, заснованих на ігровій дії (Л.М. Івлєва) і "музиці пластичного руху" (І.Г.Шароєв). Їх

аналіз базується на таких характеристиках цих форм, як поліфункціональність, процесуальність, варіативність, комплексність, креативність, аксіологічність, локальність, модальність, оптимальність, традиційність. Вони були враховані також при розробці ігрових програм ("Поліські розваги", "Ходить гарбуз по городу"), обрядово-ігрових дійств ("Золоте сонце Калити", "Водіння коня"), інсценізації поліської легенди "Чарівне кресало", святкових забав ("Новорічна казка", "Щедрий вечір", "Великодні забави", "Наша мова калинова"), циклу гостьових форм ("Погостини у 12 місяців"), родинного свята "Бабусина скриня", музичного конкурсу "Мелодії вербової сопілки", фестивалю ігор "Яворові діти".

Розробка і реалізація перелічених заходів здійснювались на основі законів природної драматургії і режисури дитячих фольклорно-ігрових дійств (темпоритм, пластичність, змістова динаміка, драматургічна побудова, вписаність у природне середовище та ін.).

Пізнавально-ігрові практикуми передбачають розширення знань молодших школярів про дитячий фольклор, його творче засвоєння та використання в дозвіллєвій діяльності. Відповідно до цього в кожному конкретному випадку визначалися педагогічні цілі, добирались форми пізнавально-ігрової діяльності (творчі завдання, ігрові програми, конкурси), обґрунтовувались методи їхнього проведення (комунікативні, розвиваючі, виховні, ігрові, пошукові, театралізовані, наочні). Це забезпечило інтеграцію пізнавальної, творчо-розвиваючої, ціннісно-орієнтаційної, розважально-ігрової діяльності, сприяло засвоєнню дітьми різних жанрів фольклору і святково-обрядових традицій, освоєнню ними навичок відтворення фольклорному матеріалу в дозвіллі, розширенню дозвіллєвого репертуару в цілому.

Закріплення набутих знань і вмінь забезпечувалося в умовах педагогічної організації та самоорганізації дозвілля. Тут можна говорити про кофігуративний шлях трансмісії дитячого фольклору – дитина-дитина (термін М.Мід). Річна програма будувалася у вигляді сходинок педагогічних завдань: від нескладних ігрових програм – до комплексних художньо-масових заходів (свят, фестивалів, ярмарок розваг), спрямованих на поглиблення знань дітей про історію, культурні традиції і фольклор краю, розвиток їх творчих здібностей (виконання фольклорних творів і створення власних ігрових програм), формування гуманістичних рис та естетичних почуттів. Організація колективної фольклорно-ігрової дозвіллєвої діяльності будувалась на засадах співтворчості, коли дитина одночасно виступає генератором ідей, організатором, сценаристом, режисером, глядачем, критиком та виконавцем.

З метою координації та інтеграції діяльності соціальних інститутів, зайнятих організацією дитячого дозвілля, була створена Координаційна рада, до складу якої ввійшли працівники райвідділу освіти, Районного будинку школярів, дитячої бібліотеки, вчителі молодших класів, педагоги – організатори шкіл, методист по роботі з дітьми Районного будинку культури. Підвищення рівня професійної компетентності педагогів дитячого дозвілля відбувалось за програмою "Дозвілля", яка реалізувалась у творчій лабораторії при Рівненському обласному центрі народної творчості та базі експерименту.

В процесі організації культурно-дозвіллєвої діяльності молоших школярів враховувались специфічні умови формування фольклорно-ігрового середовища в селах та міських населених пунктах. В селах провідним компонентом виступають традиції (побутові, святково-обрядові, дозвіллєві, художні, ігрові), у містах – діяльність соціально-культурних закладів, спрямована на їх відродження та впровадженню в громадський і сімейний побут.

Діагностика сформованості дозвіллєвої культури молодших школярів здійснювалася на основі критеріїв і показників, що характеризують її якісний та кількісний аспекти: мотиваційно-регулятивних, змістовно-діяльнісних, когнітивних, ціннісно-орієнтаційних, афективних.

Мотиваційно-регулятивні критерії визначають спрямованість дозвіллєвих інтересів і потреби дітей, їх динаміку і виявляються у процесі вибору дозвіллєвих занять, які здійснюються "не заради якоїсь цілі, а заради себе самої" (Д.Келлі). Змістовно-діяльнісні критерії відображають характер, основні напрями, види і форми діяльності дитини у вільному часі.

На основі ціннісно-орієнтаційних критеріїв виявляються гуманістичні, естетичні та етичні компоненти діяльності та поведінки дитини, які сформувались чи доповнили наявні в результаті фольклорно-ігрового дозвілля, що реалізуються у стосунках з друзями, ровесниками, однокласниками, педагогами, батьками, старшими людьми і знаходять своє вираження в культурі поведінки і ставленні до культурних цінностей.

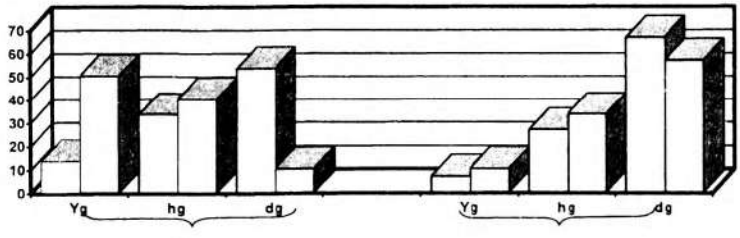
За допомогою когнітивних критеріїв з'ясовується рівень обізнаності дітей з фольклором, звичаями, святами, обрядами і традиціями українського народу, знання історії та культури свого краю, здатність дітей реалізувати свої знання в дозвіллєвих заняттях, а також співвідношення інтелектуальної і духовно-моральної складових. Афективні критерії характеризують емоційне ставлення дитини до вибору видів і форм дозвіллєвої діяльності, емоційний стан під час її протікання та на етапі завершення.

Критерії оцінювались за трьохбальною шкалою: високий, середній і низький відповідно до глибини, дієвості, соціальної значущості, самостійності вибору того чи іншого виду дозвіллєвої діяльності. Результати фіксувалися в спеціальному бланку. Рівень сформованості дозвіллєвої культури визначався в експериментальній і контрольній групах (кожна у складі 30 чоловік) за формулою: $S_n = \frac{S}{n}$, де - S_n –індекс рівня, S – максимальна сума оцінок всіх показників, n - набрана кожною дитиною кількість балів за всіма показниками. Найвищий індекс рівня дозвіллєвої культури дорівнює 1.

Аналіз даних показав, що в експериментальній групі високий рівень дозвіллєвої культури зріс на 0,2 індексу рівня (36,7%), середній - на 0,1 (6,7%), низький рівень знизився на 0,3 (36,7%). В контрольній групі високий рівень дозвіллєвої культури зріс на 0,1 (3,3%), середній рівень - на 0,5 (6,7%), низький – на 0,4 (9,9%). В експериментальній групі індекс рівня зріс у 2,3 рази (див. Гістограму 1).

Гістограма 1.

Показники рівня дозвіллєвої культури молодших школярів в експериментальній та контрольній групах (до і після експерименту).

ЕГ КГ

В експериментальній групі на першому етапі обізнаність із національним дитячим фольклором складала 31,2%, на другому - 88,6% (зростання 57,4%); в контрольній групі - 29,6% і 41,6% (зростання - 12%). Показники обізнаності із регіональним фольклором виявилися такими: в експериментальній групі на першому етапі вони складали 16,8%, на другому - 68,2% (зростання - 50,4%), в контрольній групі - 15,8% і 22,6% (зростання - 6,8%). Динаміка обізнаності з іграми (національними та регіональними) зафіксована у таких величинах: високий рівень зріс на 45,2% і 6%, середній – на 17,6% і 11,2%, низький знизився на 62,8% і 17,2%. Наведені показники свідчать про те, що в педагогічно організованій

культурно-дозвіллєвої діяльності значно інтенсивніше зростає рівень обізнаності молодших школярів із дитячим фольклором.

Дослідження підтвердило високий рівень творчої активності дітей молодшого шкільного віку в підготовці та проведенні дозвіллєвих заходів на фольклорній основі. Визначення даного параметру проводилося за такими ознаками рівнів: "завжди висока", "часто", "іноді", "зовсім не активні". В експериментальній групі високий рівень активності зріс на 10%, що виявляється: "часто" - на 10,2%, "іноді" - на 15,2%. "Зовсім не активних" не залишилось. У контрольній групі показники зростання значно нижчі на всіх рівнях: 0,4%, 0,3%, 0,4%, 0,2%.

Змістове наповнення дозвіллєвої діяльності дітей обумовлюється мотивами їх участі в дозвіллєвих заходах. Аналіз результатів в експериментальній та контрольній групах на початковому та кінцевому етапах експерименту засвідчило такі дані: в експериментальній групі мають бажання бути ведучими в дозвіллєвих заходах 20% дітей (зростання 6,7%), брати участь у їх підготовці та проведенні – 50% (зростання 20%), прагнуть виконати у дозвіллєвих заходах головну роль – 30%.

В контрольній групі бажають бути ведучими 16,7% (зростання 3,4%), виконати головну роль 33,3% (зростання 6,6%), взяти участь у проведенні – 33,3% (зростання 3,3%), бути в присутніми ролі глядачів 16,7%, взагалі не мають бажання брати участі у підготовці та проведенні заходів 10% дітей.

Мотиви участі дітей у дозвіллєвих заходах свідчать про їх орієнтацію на активну діяльність у колективних та масових художньо-ігрових дійствах, прагнення до самореалізації, спілкування, емоційного задоволення.

В цілому результати дисертаційного дослідження підтвердили ефективність запропонованої методики формування дозвіллєвої культури молодших школярів засобами традиційного дитячого фольклору в етнорегіональному аспекті.

Здійснене дослідження дає підстави зробити такі **висновки**:

1. Теоретичний аналіз досліджуваної проблеми доводить, що формування дозвіллєвої культури молодших школярів засобами дитячого фольклору в етнорегіональному аспекті є одним з актуальних завдань прикладної культурології і педагогіки дозвілля, що потребує міждисциплінарного підходу і всебічного обгрунтування з філософських, історичних, культурологічних, психолого-педагогічних та етнографічних позицій.

2. У контексті досліджуваної проблеми дитяча дозвіллєва культура може бути визначена як стан і рівень організації дозвілля дітей в суспільстві на певному етапі його розвитку, що втілює національні,

етнорегіональні, сімейні і дитячі традиції, сприяючи реалізації її дозвіллєвих потреб. Дозвіллєва культура особистості розуміється її інтегративною якістю, що виявляється на індивідуальному рівні організації вільного часу у різноманітних видах дозвіллєвої діяльності. Термін "дозвіллєвий фольклоризм" трактується як соціально-детермінований процес адаптації, репродукції і трансформації дитячого фольклору в сучасних умовах використання, відмінних від тих, у яких розвивався і побутував традиційний фольклор.

3. Змістовний аналіз дитячої дозвіллєвої культури показав, що фольклор на всіх етапах історико-культурного процесу в Західному Поліссі був провідним компонентом дитячого дозвілля, важливим фактором соціалізації, всебічного розвитку особистості та її становлення як суб'єкта національної культури, виконуючи при цьому розвиваючу, організаційну, комунікативну, пізнавальну, естетичну, морально-етичну, естетичну, розважальну та соціалізуючу функції. Дитяче фольклорно-ігрове дозвілля може розглядатись як динамічна поліфункціональна педагогічна система, яка реалізується на організованому та самоорганізованому рівнях.

4. Дослідження стану організації дозвілля молодших школярів у Західнополіському регіоні України виявило, що в ньому не повною мірою використовується виховний та дозвіллєвий потенціал святково-обрядових і фольклорно-ігрових традицій, втрачені природні механізми їх трансмісії в дитяче середовище.

5. Розробка методики формування дозвіллєвої культури молодших школярів засобами дитячого фольклору можлива при наявності таких педагогічних умов: орієнтація педагогів на використання регіонального дитячого фольклору в організації дозвілля молодших школярів, створення фольклорно-ігрового середовища з метою забезпечення природних механізмів передачі фольклору та його функціонування в просторі і часі, добровільний вибір молодшими школярами видів дозвіллєвої діяльності та їх відповідність індивідуальним інтересам і потребам; творчий характер та пріоритетність ігрових занять, поєднання педагогічної організації та самоорганізації в дозвіллєвій діяльності, забезпечення поліфункціональності ролей, виконуваних дитиною у фольклорно-ігровому процесі, координація діяльності позашкільних закладів у сфері організації вільного часу молодших школярів, підвищення компетентності педагогів дозвілля в питаннях дитячого фольклору і методики його використання в організації культурно-дозвіллєвої діяльності.

6. Виховний потенціал дитячого фольклору може бути реалізований шляхом проектування поліфункціональних дозвіллєвих програм та їх впровадження в практичну діяльність на основі річного фольклорного та

святково-обрядового календарів, виходячи із "природної" драматургії і режисури фольклорно-ігрового дитячого дозвілля. Пізнавально-ігрові практикуми і дозвіллєві заходи доцільно вибудовувати за індуктивним методом: від нескладних ігрових програм до комплексних художньо-масових заходів.

7. За результатами одержаних експериментальних даних методика формування дозвіллєвої культури молодших школярів засобами дитячого фольклору в етнорегіональному аспекті виявилася педагогічно ефективною і може бути впроваджена в сучасну соціально-культурну практику як інноваційна технологія в педагогіці дитячого дозвілля.

Здійснене дослідження не охоплює всіх аспектів поставленої проблеми. Подальшого вивчення потребують питання методики та організації підліткового і молодіжного дозвілля на основі традиційної культури, розробка регіональних дозвіллєвих програм. Доцільною видається розробка Національної програми збереження і розвитку дитячих фольклоро-ігрових традицій.

Основні положення та висновки дисертації відображено у десяти одноосібних публікаціях автора:

1.Черніговець Т.І. Традиційне дозвілля селян Волинського Полісся //Українська культура: минуле, сучасне та шляхи розвитку: Зб. наук. пр. РДІК. – Рівне.: РДІК, 1997.- С.131 – 137.

2.Черніговець Т.І. Дитяче дозвілля як предмет педагогічних студій //Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Зб. наук. пр. РДГУ.– Рівне.: РДГУ, 2000.- Ч.2.- С. 75 – 78.

3.Черніговець Т.І. Традиційні дитячі ігри поліщуків //Нова педагогічна думка // Наук. – метод. журнал.- 2000.- № 2. - С. 62 – 70.

4.Черніговець Т.І. Дитячі дозвіллєві традиції Західного Полісся // Нова педагогічна думка // Наук. – метод. журнал. 2000.- № 3 - 4.- С.

5.Черніговець Т.І. Теоретико – методичні аспекти проектування фольклорно – ігрових форм дитячого дозвілля // Проблеми педагогічних технологій: Зб. наук. пр. ВДУ ім. Лесі Українки. - Луцьк.: Волин. обл. друк. – 2000.- Вип.. 4.-С. 59 – 65.

6.Черніговець Т.І. Зелені свята в системі традиційного художньо – ігрового дозвілля.// Волинські дзвони // Науково – краєзнавчий альманах. – Рівне, РДГУ.-1999. – Вип.. 3.- С.62 – 65.

7.Черніговець Т.І. Традиційне дозвілля //Програма – запитальник, методичні рекомендації для дослідження пам'яток матеріальної та духовної культури Полісся.- Рівне.:РДІК,1997.- С.64 – 70.

8.Черніговець Т.І. Гуманістичне виховання учнівської молоді засобами традиційної обрядовості //Тези доповіді Міжнародної науково-

практичної конференції "Миротворча діяльність школи і вузу". – Рівне.:Тетіс,1997. – С.71.

9.Черніговець Т.І. Позакалендарна поезія в дитячому фольклорі // Тези доповіді наукової конференції студентів, аспірантів та молодих викладачів вузів м. Рівного. – Рівне.: РДІК, 1994. – С. 48.

10. Черніговець Т.І. Весілля в родинно-побутовій культурі Волинського Полісся //Тези доповіді IX Міжнародної наукової історико–краєзнавчої конференції "Історичне минуле Волині: Олександр Цинкаловський і Волинь". – Луцьк.: Надстиря, 1998.- С.244.

АНОТАЦІЯ

Черніговець Т.І. Формування дозвіллєвої культури молодших школярів засобами дитячого фольклору (на матеріалі Західного Полісся України). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.06 – теорія, методика і організація культурно – просвітньої діяльності. - Київський національний університет культури і мистецтв. – м. Київ, 2002.

Робота присвячена проблемі формування дозвіллєвої культури молодших школярів Західного Полісся України засобами дитячого фольклору. Здійснено теоретичний аналіз наукової літератури з досліджуваної теми, обґрунтовано сутність, зміст і структуру дитячої дозвіллєвої культури. В роботі висвітлено еволюцію дитячого дозвілля і фольклору в Україні та досліджуваному регіоні, здійснено їх системний аналіз, окреслено термінологічний апарат стосовно визначення дефініції "дозвіллєва культура особистості".

Експериментально перевірено ефективність педагогічних умов та методики формування дозвіллєвої культури молодших школярів засобами дитячого фольклору. Результати дослідження знайшли практичне застосування в організації вільного часу молодших школярів у культурно-просвітніх, позашкільних та навчальних закладах, в удосконаленні системи підготовки та підвищення кваліфікації педагогів дитячого дозвілля, активізували вивчення дитячих традицій і фольклору Західного Полісся.

Ключові слова: дозвілля, дитяча дозвіллєва культура, дозвіллєва культура особистості, молодші школярі, дитячий фольклор.

ANNOTATION

Chernigovetz Tetyana I. The formation of junior schoolchildren leisure culture by means of childish folklore (on the materials from Western Polissya, Ukraine). The manuscript.

Thesis on competing a scientific degree of the candidate of pedagogical sciences by speciality 13.00.06 – Theory, Methods and Organization of Cultural and Educational Activity. Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, 2002.

The dissertation is devoted to the problem of the formation of junior schoolchildren leisure culture by means of childish folklore in the region of Western Polissya, Ukraine. The theoretical analysis of scientific literature on the topic researched has been made, the essence, content and structure of childish leisure culture have been substantiated. The evolution of childish leisure and folklore around Ukraine and in investigated region, in particular, has been covered, its systematic analysis has been made, terminological means as for determining "person leisure culture" have been defined. The efficiency of the pedagogical conditions and methods for the formation of junior schoolchildren leisure culture by means of childish folklore has been checked experimentally. The results of the research have found its practical application in organization schoolchildren leisure time at cultural, out-of-school and educational institutions, in perfecting the system of training and advanced training for teachers of childish leisure, have also activated the process of learning Western Polissya traditions and folklore.

Key words: leisure, person leisure culture, junior schoolchildren, childish folklore.

АННОТАЦИЯ

Черниговец Т. И. Формирование досуговой культуры младших школьников средствами детского фольклора (на материале Западного Полесья Украины). –Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13. 00. 06 – теория, методика и организация культурно-просветительной деятельности. – Киевский национальный университет культуры и искусств. – г. Киев, 2002.

Диссертация посвящена проблеме формирования досуговой культуры младших школьников Западного Полесья Украины средствами детского фольклора, ее роли в системе национального воспитания подрастающего поколения.

Приоритетность такого подхода к модернизации свободного времени детей вызвана необходимостью расширения его деятельной основы познавательными, творческими, развлекательными и физически-развивающими видами занятий, вытесняя тем самым западные экранные формы досуга, которые насаждают в детскую среду и сознание импортный стиль жизни, модели поведения и систему ценностей.

Современная социально-культурная практика в Украине характеризуется трансформационными процессами, ориентированными на возрождение, сохранение и развитие национальной культуры, педагогики и фольклорно-игровых традиций. Важной сферой их функционирования является досуг. Введение в его идейно-содержательную основу народных праздников, обрядов, традиционных игр и фольклора способствует ее обогащению духовными, гуманистическими, эстетическими и нравственно-этическими элементами. Они обеспечивают реализацию воспитательных задач, развитие творческого, интеллектуального и физического потенциалов личности, формирование ее как субъекта национальной культуры.

Доказано, что эффективность этого процесса усиливается за счет использования региональных традиций и детского фольклора, которые содействуют организации воспитательной и культурно-досуговой деятельности младших школьников в условиях социальной и геокультурной среды. Поэтому реализация цели и задач исследования осуществлялась в самобытном этническом регионе Украины – Западном Полесье, которое характеризуется большей сохранностью традиционных форм культуры и фольклора, по сравнению с урбанизированными центрами.

В диссертации проанализировано теоретическую основу детского досуга в исторической ретроспективе, определены источники, основные этапы его развития и ведущий содержательный компонент – фольклор. Систематизировано его жанровое разнообразие и выявлено досуговые элементы. Доказано, что в традиционном досуге детей Западного Полесья бытовало около двадцати жанров фольклора (игры, считалки, песни, танцы, поэзия, небылицы, скороговорки, звукоподражание, музицирование, загадки, сказки, страшилки, обряди и др.). Они выступали формами, методами и средствами досуга, выполняя познавательную, коммуникативную, развивающую, воспитательную, развлекательную и социализирующую функции.

В исследовании рассматривается терминологический аппарат детского досуговедения, уточнены понятия «детская досуговая культура», «досуговая культура личности», «досуговый фольклоризм». Обосновано их содержание, расскрыта методика формирования досуговой культуры

младших школьников средствами детского фольклора. Она включала определение путей и педагогических условий, разработку программы и проектов фольклорно-игровых мероприятий, а также организацию на их основе досуговой деятельности детей в социальных институтах внешкольной работы, в домашних условиях и уличной среде.

Педагогическая досуговая программа была разработана с учетом годового фольклорного (детского) и празднично-обрядового календарей. Она включала познавательно-игровые практикумы и досуговые мероприятия, целью которых было расширение знаний младших школьников о жанрах детского фольклора, их специфике, формирование умений исполнения и использования в системе досуговой деятельности.

Такой подход оказался наиболее целесообразным, поскольку объединяет два аспекта детского досуга: педагогически организованный и самоорганизованный. Доказано, что в контексте фольклорно-игровой деятельности они находятся в тесной связи между собой и предопределяют друг друга. В первом расширяются знания и формируются практические умения детей в организации досуговых занятий на фольклорном материале, в другом они закрепляются, обогащая досуг новыми видами деятельности. Необходимость такого подхода вызвана изменением в современных условиях механизмов трансмиссии детского фольклора, по сравнению с традиционной средой.

Диагностика эффективности методики формирования досуговой культуры младших школьников была определена на основе разработанной системы критериев (мотивационно-регулятивных, содержательно-деятельностных, ценностно-ориентационных, когнитивных, аффективных), их уровней, оценочних баллов и математических измерений, которые определяли ее качественные и количественные показатели в экспериментальной и контрольной группах.

Динамика показателей довела, что целенаправленная педагогически организованная фольклорно-игровая деятельность детей выступает важным фактором их приобщения к этническому художественному наследию, обогащения познавательной и деятельностной сферы, формирования чувства принадлежности к родной культурной традиции.

Результаты исследования были внедрены в культурно-досуговую практику с младшими школьниками Западного Полесья Украины и довели их педагогическую целесообразность в усилении процесса формирования организованности, рационального проведения свободного времени, реализации задач национального воспитания, развития интеллектуального и творческого потенциала.

Ключевые слова: детский досуг, детская досуговая культура, досуговая культура личности, младшие школьники, детский фольклор.

Підписано до друку 23. 05. 2002 р. Формат 60х90/16
Замовлення № 774 . Наклад 100 прим.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Умовн. друк. 1.0. Обл. вид. арк. 0.9
Друкарня КНУКіМ
01133, Київ, вул. Чигоріна,14.